

УДК 316.64

*Лісовський П. М.,
к. філос. н.,
Інститут соціальних наук
і самоврядування
Міжрегіональної академії
управління персоналом,
заст. завідувача кафедри соціології*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ; КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ДУХ МУДРОСТІ В РЕАЛІЯХ ТА ПЕРСПЕКТИВАХ

У статті розглянуто соціальну роботу в соціально-психологічному та правовому полі життєвого світу. Описано такі концептуальні методи як комунікативність, детермінованість та дуальність. Проаналізовано основні форми та чинники духу мудрості особистості та суспільства, що активно впливають на теоретико-методологічну основу соціальної роботи.

Ключові слова: *дух, мудрість, соціальна робота, соціальна практика, ресурси, комунікативність.*

В статье рассмотрена социальная работа в социально-психологическом и правовом поле жизни. Описаны такие концептуальные методы как коммуникативность, детерминированность и дуальность. Проанализированы основные формы и составляющие духа мудрости личности и общества, которые активно влияют на теоретико-методологическую основу социальной работы.

Ключевые слова: *дух, мудрость, социальная работа, социальная практика, ресурсы, коммуникативность.*

In article a social work in a social, psychological and legal framework of life are considered. Such conceptual methods as communicativeness, determinancy and duality are described. The main forms and components of spirit of wisdom of the personality and society which actively influence theoretical and methodological bases of social work are analyzed.

Key words: *spirit, wisdom, social work, social Practice, resources, communicativeness.*

У сучасному інформаційному суспільстві, коли здійснюється динаміка суспільних процесів, теоретико-методологічні основи соціальної роботи мають актуальне значення. У цьому плані необхідно звернути увагу на розширення лексико-семантичного навантаження, що в даному разі має визначати поняття “соціальна робота” в соціально-психологічному та соціально-правовому полі життєвого світу.

За цих обставин, саме намір розмежування смислових горизонтів, що є структурними складниками відтворення процесів життєвого світу, концептує конструктивну модель соціальної роботи, оскільки охоплює всі сфери людського буття. Таким концептом у мовній свідомості має бути *комунікативність* з огляду її інформаційного права та безпекотворення як норм і правил соціально-психологічної поведінки особистості та суспільства. У дійсності, “...Будь-яка соціальна інтеграція зв’язків діяльності є водночас процесом соціалізації для здатних до мовлення і дії суб’єктів, які формуються саме так, наскільки вони відновлюють і стабілізують суспільство як сукупність легітимно усталених міжперсональних відносин” [1, с. 58].

Відтак, мовленнева комунікація – це умова взаємопов’язаного виникнення, існування і розвитку духовного ресурсу особистості та суспільства як складових життєвого світу. Адже комунікативна практика мовної свідомості створює, перевіряє та відбирає найпридатніші для дієвців культурні засоби тлумачення, соціальні цінності та норми, настанови, компетенції, способи сприйняття й ідентичності.

У цьому плані німецький філософ Габермас простежує інтерсуб’єктивні досягнення консенсуального прийняття та рішення тих, хто комунікативно діє і цим уможливорює духовне відтворення, соціальну інтеграцію та соціалізацію: “...у цих трьох репродуктивних процесах здійснюється відновлення спроможної до досягнення консенсусу схеми тлумачення (як “дійсного знання”), легітимно упорядкованих інтерперсональних зв’язків (як “солідарностей”) і здатностей до інтеракції (як “індивідуальної ідентичності”)” [1, с. 215]. Показово, що згідно з теорією комунікативної дії, явища мовної свідомості мають як

легітимність, так і латентність у суспільстві. Зокрема, культурні ядра традицій структури мовної свідомості відокремлюються від своїх первісних смислів у міфічній картині світу, стискаються до абстрактних елементів (на кшталт “понять світу” (“об’єктивний”, “соціальний” або “суб’єктивний”), “передумов комунікації”, “процедур аргументації”) та абстрактних “основних цінностей”. Окремі суспільні принципи мовної свідомості суспільств увиразнюються як спільні для модерних суспільств (принципи правопорядку та моралі). Особистісні когнітивні структури мовної свідомості в соціальній роботі, що їх набувають у перебігу соціалізації в якості формальних компетенцій, беруть гору над змістом культурних знань, якими вони первісно інтегровані в конкретних міркуваннях.

Це певний рівень свободи, внаслідок чого відбуваються: 1) перехід культури до стану “тривалого перегляду традицій, які стають рухливими через становлення їх рефлексивними”; 2) суспільства – до стану “залежності легітимних порядків від формальних, перш за все, дискурсивних процедур встановлення та обґрунтування норм”; 3) перехід особистості до стану “ризикованого самоуправління високоабстрактної Я-ідентичності” [1, с. 337]. На наш погляд, ініціюються процеси постійно критичного перегляду гарантованого знання у мовній свідомості, становлення генералізованих цінностей і норм, самокерованої індивідуалізації через звернення абстрактних Я-ідентичностей задля свого самоздійснення до *автономних життєвих проєктів*.

Саме ці добродійні процеси мовної свідомості трактовані як структурна вимога приросту рефлексивності духовного капіталу на підставі універсалізму цінностей і норм, індивідуалізації особистості, необхідність відповідати цим структурним вимогам спонукає самосвідомість повертатися до рефлексивного типу духовності суб’єкта, самовизначення – орієнтуватися на генералізовані цінності та норми, а самоздійснення – втілюватися у прогресивних еталонах індивідуалізації соціалізованих суб’єктів. У підсумку підвищуються дієвість критичної мовної свідомості, її ірраціональних і раціональних чинників у інтуїтивно-смыслових горизонтах життєвого світу, що має бути спрямований на взаєморозуміння та взаємовизнання. При цьому, концептуальними підвалинами мовної свідомості виступають дві основні форми повсякденної комунікації – комунікативна дія (діалектична взаємодія) та дискурс на засадах суспільної риторики.

Зокрема, комунікативна дія здійснюється у перебігу мовної гри як *гри грою*, учасники якої обмінюються інформацією з використанням усіх мовних і позамовних засобів. Як вважає Габермас, мовна гра

триває, “коли діючий і промовляючий суб’єкт буде свої висловлювання так, що він:

а) може інтенційно повідомляти і відповідно розуміти прагматичний сенс міжособистісних відносин (які можна вербалізувати в мовних актах);

б) може інтенційно повідомляти та відповідно розуміти значення, сенс-об’єктивованих у реченнях змістів висловлювань;

в) не ставить під сумнів претензії на значущість тих думок, що перебувають у процесі комунікації;

г) може визнавати претензії на значущість кожної норми дії, що виникає залежно від обставин” [1, с. 86].

Іншими словами, обмін інформацією можливий завдяки певній згоді з приводу застосовності зазначених засобів: учасники некритично припускають існування відповідних спільних значень, сенсів, думок і норм мовленнєвої взаємодії. Кожен учасник взаємодії наївно вважає іншого учасника таким, що наділений здоровим глуздом, здатен відповідати на запитання, давати звіт про свої дії та вчинки. Назвати за необхідності їх підстави. Учасник взаємодії мимоволі та несвідомо складає про іншого учасника інтуїтивне уявлення за своїми власними “мірками”. Таке інтуїтивне переконавання описане як “контрфактичні очікування”: 1) “що діючий суб’єкт інтенційно дотримується всіх тих норм, якими він керується”; 2) “що діючий суб’єкт керується лише тими нормами, які здаються йому справедливими” [1, с. 88]. Але насправді учасник взаємодії не здатний достеменно знати підсвідомі мотиви поведінки та значущі норми іншого учасника. Можливе лише уявлення певних загальних принципів, згідно з якими дії інших учасників комунікації можна вважати справедливими. Відтак, людям приписується властивість переконавання, що кожен має здоровий дискурс – діалог раціонально обґрунтованих, логічно коректних і переконливих аргументацій суспільному відтворенню. Згідно з “моделлю чистої комунікативної дії”, за Габермасом, суб’єкти комунікативної дії сподіваються і домагаються спільної значущості норм діяльності. У такий спосіб ці норми претендують на дискурсивну обґрунтованість, тобто логічно виразне та однозначне визначення та доведення справедливості. Однак у дійсності повсякденна комунікація й інституційована діяльність здебільшого відхиляються від такої моделі соціальної роботи. Адже умови дискурсу визначаються і контролюються самими його учасниками, тоді як ідеологічні критерії оцінки – творцями ідеології. Зрештою, практичне значення соціальної роботи в суспільній риторичі посилюється й тим, що участь у дискурсі вимагає вживання

суто мовних висловлювань у чітко логічних формах. При цьому, дискурс відкритий для обізнаних людей і спирається на здоровий глузд, якого людям часто бракує. За цих умов риторика соціальної роботи спрацьовує через некритичну віру.

Коли у перебігу комунікації між учасниками виникають непорозуміння або порушення консенсусу щодо умов мовної гри, ці непорозуміння розв'язуються за допомогою запитань і відповідей (тлумачень, пояснень, виправдань). Однак, коли на певний запит відсутня задовільна відповідь, можуть виникнути сумніви щодо претензій учасників взаємодії на значущість висловлювань. У такому випадку з'ясування того, що стоїть на заваді взаємодії, можливе лише у межах дискурсу. Отже, дискурс постає як свого роду довершена форма комунікації, що вможливорює діалогічно-аргументовану перевірку суперечливих домагань значущості стверджувальних і нормативних висловлювань для досягнення загальнозначущого консенсусу між учасниками. Така комунікативна дія відновлюється на засадах дискурсивно-спричиненої, тобто обґрунтованої в дискурсі згоди за відповідними намірами дієвості в соціальній роботі.

Саме демократичне витворення суспільної думки і політичної волі пов'язані із процедурами громадської комунікативної волі пов'язані із процедурами громадської комунікативності та дискурсивною раціоналізацією рішень.

Крім того, для дієвого вловлювання потенційних можливостей, що формально відкриті кожному суб'єкту, необхідний відповідний духовний капітал. Цей капітал є мистецтвом оцінювати та вловлювати шанси, здатність випереджати майбутнє за допомогою своєрідної практичної індукції або, навіть, грати, ставлячи можливе проти ймовірного та прораховуючи ризик за певних соціальних умов. Зазначений капітал набувають мимоволі у перебігу повсякденної життєдіяльності, а також цілеспрямовано – у перебігу здобування елітарної освіти та виховання. Як іронічно зауважує Бурд'є, "...тільки в уявному світі, в казках соціальний світ постає середовищем з рівними можливостями для всіх" [2, с. 503].

У методологічній основі соціальної роботи необхідно зазначити також метод *детермінації*, що має актуальне значення для життєвих реалій і перспектив. Цей генеруючий метод об'єктивно адаптований до своєї мети, оскільки несвідомо орієнтує на цілі та повне володіння певними соціальними операціями. Такі детерміновані практики в соціальній роботі є первісно похідними за умов безпеки життєздатності, що об'єктивно, незалежно від волі суб'єктів задані їм як зовнішньо,

у навколишньому середовищі, так і внутрішньо, в межах їхніх організмів. Саме Бурдье називає *габітуси* визначальними чинниками таких практик у соціальній роботі.

“Продукований історією, габітус продукує індивідуальні та колективні практики, а отже, саму історію відповідно до схем, породжених історією: він забезпечує активну присутність минулих досвідів, які наявні в кожному організмі у формі схем сприйняття, мислення та дії і які забезпечують, краще аніж формальні правила та всі сформульовані норми, стабільність практик і їх постійність у часі” [2, с. 93]. Іншими словами, габітуси в соціальній роботі існують як певні когнітивні та мотивувальні структури психіки, що містять досвід розв’язання певних завдань, досягнення певних життєвих цілей. Завдяки цим властивостям габітуси можуть виступати принципами сприйняття та оцінювання нових можливостей. У такий спосіб відбувається відтворення соціального порядку, що набуває наступності завдяки ієрархічно структурованих практик у життєвих ресурсах соціальної роботи. При цьому, неодмінними життєвими ресурсами має слугувати суспільний капітал. Усі ці форми капіталу взаємно конвертуються згідно з чіткими законами еквіваленції. Зокрема, можлива реконверсія економічного капіталу в символічний капітал, яким володіє сфера мистецтва, науки, освіти тощо.

З розвитком суспільства відносини домінування, базовані переважно на постійному накопиченні, використанні та відтворенні соціального капіталу, об’єктивуються в інститутах, тобто визнають ґрунтовної інституціоналізації через виразне та дієве правове гарантування в соціальній роботі. Відтак, інститути перебирають на себе функції відтворення структури розподілу капіталу, відносин домінування та соціального порядку загалом. Ці інститути розглядаються як найбільш сталі риси соціального життя, а усталені у часі та просторі інституційовані характеристики соціальних систем – як структуральні властивості соціальної роботи. Своєю чергою, соціальна робота має бути генеративно й цілісно зорганізована та відтворювана у вигляді регулярних практик взаємовідносин між дієвцями або колективами.

Таким чином, одним із основних положень теорії структуризації в соціальній роботі є принцип *дуальності* (двоєдності) структури: правила і ресурси, якими індивіди керуються у межах діалектичної взаємодії. У цьому розрізі слід розглядати одночасно і як засоби виробництва соціальної роботи, і як продукти, створювані та відтворювані цією діяльністю. Саме дуальність структури витлумачено як головно підвалину наступності соціального відтворення в часі та просторі.

Безперечно, *конструктивний аналіз* структуризації соціальної роботи передбачає вивчення способів їх виробництва та відтворення. Ці способи ґрунтуються на осмислених діях суб'єктів, що посідають один щодо одного певні перспективні позиції та використовують правила і ресурси за умов взаємодії в різноманітних контекстах діяльності. У теоретичному синтезі соціальної роботи варто розкривати ефективну роль активності суб'єкта: в його перспективних практиках комунікативно-структурованого характеру.

У межах теорії структуризації здійснено також амбітну спробу концептуального подолання протистояння мікро- і макросоціологічного методологічних підходів. Як дух мудрості, що становить структурно ієрархічну вибудованість перманентних соціальних взаємодій між людьми в систему об'ємних просторово-часових інституційних утворень, необхідно запропонувати діалектичний взаємозв'язок між соціальною і системною інтеграцією. За цих умов соціальну інтеграцію можна трактувати як взаємодію акторів у їх співприсутності як системність у розширених просторово-часових проміжках.

Отже, варто підкреслити, що соціальна робота є не лише засіб спілкування між людьми, а й механізм консолідації особистості, держави та суспільства. Така соціальна робота українства значною мірою залежить від відповідальності влади й формальної еліти. В даному випадку, духовний формат соціальної роботи означає суперечливе поєднання та діалектичну взаємодію таких її складових як світоглядно-телеологічні, аксіологічні, ментально-психологічні, етичні, вольові тощо.

Література

1. *Габермас Ю.* Філософський дискурс Модерну / Ю. Габермас ; пер. з нім. та комент. В.М. Купліна. – К. : Четверта хвиля, 2001. – 424 с.
2. *Бурдьє П.* Практичний глузд / Бурдьє П. ; пер. з франц. – К. : Укр. центр духов. культури, 2003. – 503 с.